

AUÑIÓS

Nº 21

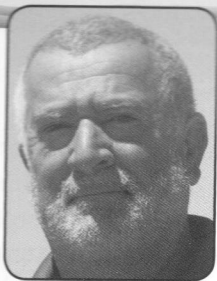
MAIO 2016

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

UNS PEQUENOS APUNTES PARA O ESTUDO DOS ALCUMES DOS HABITANTES DA ILLA DE ONS

Por: Celestino Pardellas de Blas

Cando alá polo ano 1975 acompañaba e axudaba por Ons aos integrantes dun grupo de traballo que estaban a realizar un estudo sobre as “Condicións naturais e socioeconómicas da Illa de Ons”, tiven a sorte de coñecer a Ana Liste, periodista e estudosa do mundo etnográfico galego, que estaba a realizar un estudo fotográfico-antropolóxico sobre os habitantes da Illa de Ons.

Con eles, pero sobre todo con Ana, comecei as miñas primeiras andainas co fin de coñecer máis profundamente esta peculiar comunidade humana que, debido á súa insularidade, permaneceu illada do mundo durante case dous séculos, construíndo unha cultura propia cunhas especiais características socio-historico-etnográfico-naturais únicas que a fan diferente ao resto das principais culturas galegas.

O patrimonio material e inmaterial da Illa de Ons está falto dun estudo serio e profesional.

Recordo os primeiros contactos co pouco que había escrito sobre Ons e foi o traballo de Álvaro das Casas o que máis me impactou, pois con el descubrín o fabuloso mundo antropolóxico que esta Illa gardaba. Un parágrafo do traballo dicía: “*Ons é dos recantos máis atraintes e de máis fondo intrínseco do noso país, e si con esta papeleta esperto anceios do seu estudo xeolóxico, histórico e xeográfico completos, penso que xa teño conquistado dabondo*”.

Comprobei que vinte anos máis tarde, Salustiano Portela Pazos fixérase eco das súas palabras e realizou un magnífico estudo sobre a historia de Ons, traballo que aínda hoxe é consultado e seguido por calquera persoa que queira indagar sobre o pasado desta Illa. Logo xa temos que ir ao ano 1982 no que Pedro de Llano realiza un pequeno, pero interesantísimo, estudo da magnífica arquitectura mariñeira de Ons. E dende aí ata pasar a formar parte do único Parque Nacional galego, non hai quen se preocupara da investigación desta Illa.

Así foi como decidín comezar a recompilar datos sobre Ons coa teima de dalos a coñecer para que verdadeiros investigadores, como Ana Liste, se deran conta que tiñan en Ons unha Illa completamente virxe e disposta a aportar un mundo de novas e datos á riquísima cultura popular galega.

A partir de 1982 e despois de comprobar que Ons era a <Grande Esquecida> das comunidades etnográficas galegas, comecei a miña particular cruzada para dar a coñecer as súas importantes características co fin de que algún investigador, organismo ou a propia universidade viran nela un diamante en bruto que había que sacar do seu agocho e traballalo, dun xeito profesional, antes de que desaparecera definitivamente.

O **PATRIMONIO INMATERIAL** da Illa de Ons está na UCI. Moi poucos dos veciños máis vellos, e máis despois do contacto co continente dende hai tres décadas, están en condicións de contarnos a rica cultura popular que viviron en Ons. Pero aínda estamos a tempo de recuperar algo dela, queda unha década, non moito máis. Tan pronto desaparezan as persoas que agora teñen 60 ou máis anos, podemos dar por perdido ese riquísimo Patrimonio Inmaterial que, ata só hai 40 anos, era un dos máis ricos da Cultura Mariñeira de Galicia.

Dende a posta na rúa da revista AUNIOS vin a posibilidade de ir, paseniñamente, mostrando a riqueza cultural de Ons. Ata o de agora pouco se logrou, pero non perderei o ánimo para conseguir que Ons sexa estudada por especialistas en todas as súas importantes características.

Nesta entrega tocarei ese mundo tan fascinante dos Alcumes que tanto nos pode informar sobre as persoas illáns e o seu mundo cultural.

Ana Liste e parte do equipo redactor do Estudio natural e socioeconómico de Ons. 1975

OS ALCUMES DE ONS

A definición de <alcume> é: o sobrenome que se lle pon a unha familia ou persoa intentando expresar algunha calidade ou circunstancia que lle teña ocorrido, que dixeran, que herdara,... O poñer alcumes xa vén dende sociedades antigas e está presente en todas as culturas do mundo.

Coido que a mellor definición da palabra alcume é a que nos ofrece Dias Lema no seu traballo titulado “Motes pontevedreses”¹ definía a palabra alcume como: “...*título co que a sabedoría popular designaba a certas persoas para diferencialas e definilas dunha maneira enxeñosa, facendo a súa caricatura social baseándose na súa orixe, no seu oficio, nas súas actuacións e nalgúns peculiaridades persoais tanto físicas como psíquicas.*”

Na Illa de Ons todos tiñan o seu *Apodo*², sobre todo os homes. Contaba Álvaro das Casas³ xa en 1932: “*asi tódolos homes, vellos, mozos e cativos, teñen un alcume. A muller non o ten endexamais. Os tipos máis populares da Illa son: o Calviño, o Marina, o Pisacán, o Mogueiro, o Gavilán, o ...*”. Dicur, ao respecto das palabras de das Casas, que atopei, no meu traballo de campo (1975 - 1982), un bo número de mulleres con alcume.

Na súa maioría, o alcume xa o collían dende mozos. En moitos casos servían para diferenciar aos illáns con nomes iguais, pois coa abundancia de Manuel ou Manolo, senón lle poñías <Porqueiro>, <Rabelo>, <Cacholas>, <Perrenco>, <Forneiro>,..., non sabían a que Manolo te referías. O mesmo pasaba cos Arturo senón o acompañabas do <Alcatrán>, <Boeiro>, <Mageu>, <Sargento>,

<Negrá>, <Matora>,..., sería difícil identificar aos Arturo. E non digamos aos José ou Pepe senón lle poñías ao lado o alcume: <Azaña>, <Bravo>, <Colludo>, <Gañán>, <Mollero>, <Rendido>,...

Moitas veces, cando preguntaban por alguén, había

que pasar por varios chanzos, para vir rematar finalmente no alcume. Por exemplo: Dous veciños se atopaban e un preguntaba - Viches a Pepe?

- Que Pepe?

- Pepe de Carmen?

- Que Carmen?

- Carmen de Aurita?

- Ah!!! <Filgueiras>. Si, foi á de Checho.

É curioso en Ons como algúns collían, xunto ao seu nome, tamén o do seu barco, así: <Pepe do Rosa>, <Francisco do Cro>,

<Manolo do Platuxa>,... E outros que se nomeaban só polo nome do seu barco como: o **Estela**>, <o **Pirata**>, <o **Calvo**>, <o **Centinela**>... Aínda que tamén, podían chamalo polo nome do barco: <Carlos do Xa me Vedes> ou polo seu propio alcume <Carrillo>.

Tamén hai quen considera como Alcumes, os aumentativos e diminutivos como: **Arturito**, **Manolito**, **Pepiño**, **Pepucho**, **Candiño**, **Carliños**,..., Outra

característica de Ons é que tan pronto se lle chamaba a un neno polo diminutivo, as demais familias evitaban o usalo, así a un recen nacido ao que lle poñía Manuel - Manolo, ao haber xa un **Manoliño** ou **Manolito**, buscaban outra forma de chamalo e así xurdían os **Lolo**, **Manu**, **Nolo**, **Lito** ...

Os illáns, cando están xuntos, falando ou xogando a partida, polo xeral nunca

se chaman polo alcume; sen embargo, cando se fala ou nomea a un veciño que non está presente, soen empregar máis o alcume.

Cando lemos estudos feitos sobre alcumes noutros puntos de Galicia, vemos que teñen unha relación directa coa persoa. Así temos que se poñan polo oficio desta:

<Francisco do Cro> cos seus fillos.

<O Calvo> alcume que colleu do nome do seu barco.

¹ Antonio Dias Lema. “Motes pontevedreses”. Revista del Museo de Pontevedra nº: XLVIII. Páxs. 573 – 606. 1994

² Utilizo a palabra “Apodo”, aínda que está en castelán, por ser o xeito de chamarlle en Ons aos Alcumes.

³ Álvaro das Casas. “A Illa de Ons”. Revista Nós. Nº: 132. 1934

Ferreiro, Peluqueiro, Asador,..., sen embargo en Ons, ao traballar todos na mesma actividade, mariñeiro, é difícil atopar algún que teña que ver con esta característica, aínda que si aparecen <Pintor> ou <Forneiro>, pero nada teñen que ver coa súa profesión. Podemos atopar, porque era a persoa encargada de facelo, <Capadore> pero esa non era a súa actividade profesional. Tamén é raro en Ons atopar alcumes que teñan que ver con procedencias de fóra da Illa, aínda que atopemos: <Cubano> ou <Coreano>, alcumes que nada teñen que ver coa súa procedencia, xa que son veciños nados na Illa e que nunca emigraron.

Alguns collen o alcume polas súas habilidades.
Este é o caso de <Capadore>

Non hai por peculiaridades físicas, aínda que atopemos: <Falelo>, <Gordo> ou <Chepudo>. Chama tamén a atención que sendo unha comunidade mariñeira, non encontremos, como noutras, unha boa cantidade de alcumes con nomes de peixes ou mariscos, a excepción de: <Mexilón>, <Serrán> ou <Pescadilla>.

Temos que dicir entón que en Ons os alcumes teñen que ver con características sociais (<Azaña>, <Crego>, <Sultán>,...). Polo seu xeito de actuación (<Queimamontes>, <Larpeiro>, <Matacobras>,...). Polo seu xenio ou por todo o contrario (<Rendido>, <Garulo>, <Bravo>, <Guerrero>, <Terco>, <Gañán>,...).

Dun bo número dos alcumes de Ons, non saberemos o seu por que, senón se fai un estudo de campo exhaustivo. Ese estudo sería un xeito de coñecer máis profundamente a esta comunidade mariñeira.

Por facer un mínimo comentario sobre tres deles de diferentes xeracións: O alcume de <Gavilán> segundo contan, vén dos anos 40 s.XX cando á Illa acudían a criar as londras. Cando os veciños escoitaban os seu asubíos, acudían á súa captura para a posterior venda das súas peles. Tiñan diferentes xeitos de cazalas e darlle morte, pero a do <Gavilán> era única, sobre todo coas crías, xa que as mataba a trabadas. Polo que dicían del que tiña uns dentes coma o pico dun *gavilán*; de aí o seu alcume.

Dunhas xeracións posteriores vén o <Sardiña>. Din que o barco no que traballaba ía cara a Portonovo. El ía na popa arraxando os aparellos e, nun momento da travesía, caeu ao mar. Os demais mariñeiros non se decataron. Cando notaron a falta do seu compañeiro, deron volta para buscalo con bastante optimismo, pois era un día de calma e sabía nadar. Non o atoparon e puxeron rumbo á Illa para dar a mala nova. Ao chegar, abraídos, comprobaron que estaba xa en Ons, regresara a nado. Dixeron que nadaba como unha sardiña, e así lle quedou.

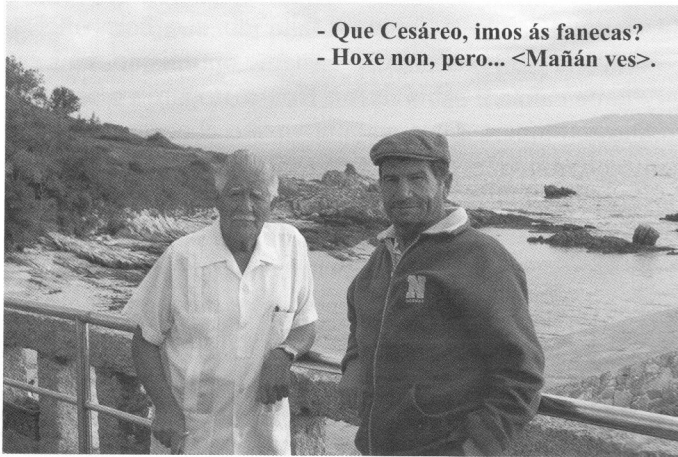
Xa das últimas xeracións temos a Carliños. Este neno era moi traveso e se dedicaba a facer falcatruadas nos barcos dos illáns. Un dos patróns, que o colleu na allada, berroulle e díxolle: - Es peor que Carrillo, referíndose ao histórico dirixente comunista, e así lle quedou de alcume <Carrillo>.

Pero ollo, tamén os de fóra, os visitantes asiduos, non quedan fóra no momento de poñerlle alcumes. Estes alcumes son postos por algún veciño ou polos mesmos visitantes. O primeiro que coñecín foi o de <Mañán vés>. Sobre este alcume hai dúas teorías. Unha vai polo seu xeito de falar pois, aínda sendo madrileño, pronto foi collendo algunhas palabras en galego. Así, por exemplo, cando lle pedían algo que el non quería dar, ou non quería facer,..., contestaba: “si, e mañán vés”. Sen embargo, outros opinan que o alcume ven da súa teima por ir pescar na dorna con algún mariñeiro. Estes non se fiaban da súa habilidade para ir na embarcación e, entón, sempre lle contestaban: “mañán vés”, pero nunca o levaban. De aí que, por algunha das dúas razóns, lle quedou o alcume.

Temos a <Machadas> rapaz de Noalla que veu traballar á Illa e que facer achas, coa machada, era a súa maior lideira. Os <Conguitos> matrimonio que viñan case brancos e, en pouco, se poñían morenísimos. O <Halcón Callejero> persoa que, para recorrer o espazo que había da súa casa a Curro, apenas 200 metros, usaba unha antiga moto Derbi, así lle quedou o alcume da serie televisiva. O <Conliño> un personaxe que chegou a Ons dicindo que era un alto cargo de Aduanas, durmiu, comeu e bebeu o que quixo durante un bo tempo e desapareceu, loricamente, sen pagar o adeudado. O detalle é que era

coxo e só desprazarse do Checho ao Acuña, custáballe moitísimo. Un día veu co conto de que se desprazara ata Pereiró, xa que vira unha manobra rara dun suposto barco

- Que Cesáreo, imos ás fanecas?
- Hoxe non, pero... <Mañán ves>.

de contrabando. Dixo que lles dera o alto saltando dende terra á pedra do Conliño, un salto de máis de 10 metros, xa podedes imaxinar as risas, e o por que do seu alcume...

Otro caso curioso é o dun pintor de Ourense que alá polos anos 70 S.XX decidiu alugar a casa do <Cambados> en Pereiró. Pasaba longas tempadas, incluso no inverno, e pintaba paisaxes illáns que despois foron expostos na Caixa de Aforros de Ourense, tendo unha boa venda. O curioso é que, por cada tres palabras que pronunciaba soltaba un Carallo. Ata ao pequeno can que tiña, púxolle de nome "Carallo". É por iso que quedou acumado como <Manolo Carallo>.

Ben, espero que ninguén se sinta ofendido e, como dicía na introdución, aquí deixo outro anaco da importantísima Cultura Popular de Ons para que, se alguén quere estudala, teña neste pequeno artigo unha idea de por onde ir.

ALGÚNS DOS ALCUMES DA ILLA DE ONS

A	Cachote	Checha		Lelo	N	Pian	Reboredo	Trumán
Alcatrán	Cajallón	Checho	G	Lura	Negrá	Piana	Rendido	Tupí
Alemán	Cajané	Cheira	Galiñán		Negro	Picarón	Richa	
Amigomé	Cajanicho	Chepo	Gallarda	M	Nervio	Pillado	Ripote	V
Añazo	Calviño	Chepudo	Galleta	Macario		Pin	Rojo	Vello
Arisco	Calvo	Chichona	Gañán	Macenlla	O	Pinche	Roxo	Viuda
Azaña	Campaña	Chin	Garulo	Mageu	Oveiros	Pinto	Ruso	
	Campela	Chin Chin	Gaspar	Marcial		Pintor		X
B	Candola	Chirica	Gato	Marina	P	Pisacán	S	Xacobe
Barandas	Canducho	Chumbé	Gavilán	Marqués	Paisa	Pisco	Salvao	Xaneira
Barbas	Cañete	Cochaina	Gavota	Martillos	Paletas	Pisito	Samaritana	Xanes
Barbeiro	Cañón		Ghia	Matacobras	Pancho	Pitiso	Sanica	Xilo
Bigotes	Capadore	D	Gordo	Meco	Pareja	Plantada	Sardiña	Xirome
Bizarro	Carabicho	Droga	Guerrero	Mediohuevo	Parva	Porqueiro	Sargento	
Bocarén	Carocha	Duque		Meleiro	Pata	Portela	Serrador	Y
Boeiro	Carrancho		J	Merdé	Patavella	Portugués	Serrán	Yu
Boi	Carrañáns	E	Jalvao	Mexilón	Paté	Pucheta	Sidro	
Borracho	Carrete	Estruja	Jinchón	Migallas	Pau da Morte		Sipodo	Z
Bravo	Carrila		Jodoy	Miracielos	Pavieiro	Q	Sultán	Zurrón
Bruxa	Carrillo	F	José de Vicente	Mollero	Peideira	Queimamontes		Zareta
Bulicas	Carroucho	Falelo	Joseiño	Mono	Peidenta	Quiano	T	
	Catreira	Familiño	Juana da Cana	Moqueiro	Peitos		Terco	
C	Ceboleiro	Farruco		Morra	Peludo	R	Tolón	
Caballitos	Ceja	Fentos	L	Motora	Pepiña	Rabelo	Tomasa	
Cabalo Hilario	Centinela	Filgueiras	Laberco	Muriñas	Pequeno	Rabudo	Torrello	
Cabezón	Chalanas	Fin	Lareán	Mandamás	Perfeuto	Raspita	Toupeira	
Cabo Compra	Chanelo	Finacho	Lareiro	Matacáns	Perrenco	Ratonera	Trescuartas	
Cacholas	Charreira	Fochecas	Larpeiro	Modesto	Pescadilla	Ratonero	Trujillo	